

УДК 340.12:1

В. М. Кравчук

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

В епоху постмодерну філософія права, на думку Ю.М. Оборотова, перетворюється на найважливішу складову юриспруденції, яка «пом'якшує» раціоналізм юридичних наук [1, с. 41]. І дійсно, будучи ізольованою від філософії права, теорія держави й права не може виробити повноцінного знання про предмет, а застосування філософської методології створює нові можливості для пізнання феномена права та інших правових явищ у їх змістовній повноті.

Однією з особливостей розвитку сучасної філософії права є її орієнтованість на дослідження актуального права. Перенесення акцентів на актуальність права означає, що в праві необхідно вміти бачити сполучення всіх форм життєдіяльності людини й суспільства, сприймати не абстрактного суб'єкта права, а конкретні форми реалізації правосуб'єктності, виявляти в механізмах реалізації нормативності надбання культури й соціального досвіду [2, с. 77]. У зв'язку із цим останнім часом актуалізувалася розробка синтетичних категорій, які конкретизують процесуальні компоненти в праві, досліджують право як актуальний соціальний процес. Так, у юридичній та філософській літературі частіше використовуються поняття «буття права», «правове середовище», «правове життя», «правова реальність», «правова дійсність», а також «правовий простір». Поняття «правовий простір» нерідко згадується в науковій літературі, проте докладному аналізу не піддається, хоча потреба в ньому є очевидною, тому філософсько-правова, теоретична розробка цього концепту є вкрай необхідною.

Оскільки «правовий простір», на наш погляд є одним із найбільш перспективних і малодосліджених понять у вищевказаному переліку, то метою статті є спроба філософсько-правової інтерпретації поняття «правовий простір», наповнення його змістом із застосуванням філософської методології.

У різних аспектах та з використанням різних методологій поняття «правовий простір» аналізувалося в наукових працях І.В. Волк, Л.М. Ганцевої, М.М. Гнатівського, І.В. Долматова, І.В. Жужгова, Є.Г. Зінкова, А.А. Козловського, В.П. Малахова, О.С. Мельничук, Ю.М. Оборотова, І.І. Овчинникова, В.В. Суханова та інших учених, однак підходи, які використовувалися, а отже, і висновки науковців є відмінними, подекуди навіть суперечливими, тому ця проблематика потребує ґрунтовного дослідження.

У юридичній літературі, яка приділяє увагу трактуванню поняття «правовий простір», превалує позитивістське його тлумачення, прагнення виявити понятійну визначеність. Зокрема, подібний підхід до досліджуваного явища підтримує більшість російських науковців, пропонуючи такі дефініції [3, с. 32–34]:

– правовий простір – сфера регламентації юридичними нормами моделей правомірної поведінки держави, її складових частин і громадян у межах території цієї держави й конкретного історичного часу (І.Н. Барциц);

– правовий простір – універсальна правова категорія, яка дозволяє аналізувати питання співмірності нормативно-правових актів, межі й обсяги їх чинності та має суттєве методологічне значення для розробки й прийняття правових актів, а також їх реалізації та застосування суб'єктами права (Р.О. Барутенко);

– правовий простір – уся сукупність правових норм, що діють у межах держави та мають бути узгодженими між собою (В.Ф. Степаніщев).

Якщо перші два формулювання є можливими з точки зору позитивізму, то щодо останнього слід зазначити, що фактично поняттям «правовий простір» підміняється поняття «система права». Система права – історично створена, об'єктивно зумовлена внутрішня структура права, що полягає в єдності та узгодженості юридичних норм, зосереджених у відносно самостійних комплексах : галузях, підгалузях та інститутах. Тобто система права – це система всіх чинних юридичних норм певної держави [4, с. 241]. Тому є всі підстави констатувати спірність та суперечливість цієї дефініції.

Здійснюючи комплексне дослідження правового часу й правового простору в їх взаємозв'язку, В.І. Волк дійшла висновку, що правовий простір – це історично сформована сфера політичного, економічного та культурного розвитку народу. Дослідник визначає правовий простір як організацію владного впливу держави, яка обмежена територією та існує в конкретний історичний час, на суспільні відносини за допомогою норм права [5, с. 12–13]. Виходячи зі сформульованої дефініції та визначених у дослідженні ознак правового простору (суверенітет, цілісність, територіальна обмеженість тощо), слід зауважити, що позиція автора є достатньо обмеженою, оскільки помітним є виключно етатистське розуміння досліджуваних правових явищ.

І.В. Жужгов розкриває правовий простір «як сферу формування та дії системи правових актів» [3, с. 34], що дозволяє включати до цього поняття не тільки правозастосовчу практику, а й законопроектну діяльність і розробку прийомів та способів оптимізації змісту та якості нормативно-правових актів. Аналізуючи позиції різних учених, дослідник акцентує увагу також на територіальних межах функціонування права: «Правовий простір є орієнтиром, що дозволяє визначити межі існування й дії правової системи» [3, с. 41].

Л.М. Ганцева на основі соціально-філософського аналізу визначає правовий простір як форму «соціального простору, у якій за допомогою норм права встановлюється стабільність у суспільстві, правопорядок і законність» [6, с. 23]. Дійсно, правовий простір є формою соціального простору, який виражає форму існування вищого структурного рівня організації буття суспільства та є основним механізмом підтримки соціальних зв'язків і відносин соціальних суб'єктів.

Позиції І.В. Жужгова та Л.М. Ганцевої не обмежують правовий простір виключно правовими нормами та нормативними актами, однак такі уявлення про правовий простір також уже не відповідають сучасному тлумаченню цього терміна, оскільки зводити проблему дефініції «правовий простір» лише до властивостей позитивного права недопустимо, утім це не дає нам підстав повністю ігнорувати чи заперечувати його.

У найбільш широкому значенні, яке можливо встановити тільки за широкого розуміння права, поняття правового простору використовується В.В. Сухановим,

який характеризує його як складну, багаторівневу, неоднорідну структуру, елементи якої розрізняються якісно залежно від форми простору [7, с. 9]. На думку науковця, правовий простір сучасного суспільства має три нерозривно пов'язані форми: суспільний, локалізований та індивідуальний правовий простір, що знаходяться в системному зв'язку, конкретність якого визначається комплексом економічних, політичних, історико-культурних та ідейних факторів. Визначальну роль у системі видів правового простору виконує простір офіційного, юридичного права [7, с. 10], тому єдність правового простору забезпечує, як вважає дослідник, передусім нормативно врегульована державна територія.

В Україні поняття «правовий простір» ще не стало об'єктом ґрунтовних наукових досліджень, хоча деякі ідеї, які можуть бути поштовхом для подальшої розробки цього концепту, уже було висловлено.

Так, слід відзначити праці М.М. Гнатовського, який досліджував становлення та тенденції розвитку європейського правового простору, що є важливим для розуміння процесу здійснення європейського вибору України, повноцінної участі нашої держави в діяльності європейських інтеграційних структур, визначення змісту процесів узгодженого правового розвитку держав Європи [8; 9]. Європейський правовий простір учений визначає як систему юридичних норм і стандартів, вироблених у межах європейських регіональних організацій (Європейський Союз, Рада Європи, Організація з безпеки й співробітництва в Європі), а також механізмів їх впливу на всі складові національних правових систем європейських держав (у тому числі правосвідомість, правову культуру, правотворення та правозастосування) [8, с. 16]. Право Європейського Союзу (далі – ЄС), як наголошує дослідник, є ключовою складовою європейського правового простору, яка забезпечує зближення не тільки правових систем держав-членів, а й інших держав, що уклали з ЄС відповідний міжнародний договір (торговельний, про співробітництво, про асоціацію тощо). Ця позиція, як бачимо, також ґрунтується на позитивістському праворозумінні, однак слід зазначити, що автор цих праць ставив перед собою інші завдання, проблематику «європейського правового простору» розглядав із точки зору міжнародного права й порівняльного правознавства, тому такий підхід до досліджуваного явища є певною мірою виправданим.

Цікавими є також праці І.В. Долматова, який дослідив просторове буття сучасної держави та, що особливо важливо в контексті нашого дослідження, обґрунтував співвідношення понять «державний простір» і «територія держави» [10]. Просторове буття держави, на думку вченого, не обмежується кордонами та характеристикою територіального устрою держави. Якщо державна територія України жорстко фіксується державними кордонами, то її державний простір перебуває в русі та є динамічною характеристикою буття держави. Державний простір України, таким чином, визначається не тільки її державною територією, а й усією сукупністю державних подій, які розгортаються у відносинах із прикордонними (суміжними) державами, з державами, у яких є в наявності українські економічні, політичні й культурні інтереси, транснаціональними корпораціями, міжнародними й регіональними організаціями та іншими суб'єктами, які вибудовують свої відносини із сучасною Україною [10, с. 11].

Адекватне уявлення про сутність і природу правового простору можливе лише на основі широкого розуміння права, що, по-перше, відходить від нормативістського тлумачення проблем, а по-друге, не зводить право до державного, офіційного права, а правовий простір – до території держави.

Відходить від традиційного (нормативістського) сприйняття поняття «правовий простір» Є.Г. Зінков, який робить висновок, що простір у праві (а разом із ним і правовий простір) – взаємозв'язки й взаємовідносини, що виникають між суб'єктами та об'єктами правовідносин, правотворчості та правозастосування, які пов'язують у єдине ціле все різноманіття соціальної життєдіяльності суспільства й держави [11]. Таким чином, правовий простір – це вже не тільки й не стільки юридичні норми, нормативно-правові акти, а їх взаємозв'язок щодо осіб і сторін правових процесів, які втілюють просторові складові феномена «право».

На думку В.П. Малахова, правовий простір доцільно розглядати як сукупність стійкої форми правового життя як окремої людини, так і суспільства в цілому, тобто як своєрідну соціальну структуру [12, с. 151], яка охоплює простір смислів, зв'язаність конкретних правових вимог, залежностей, відносин та діянь різних правових суб'єктів; у підсумку правовий простір виступає як структура права.

Право є одним із важливих регуляторів соціальних відносин, найпершим інструментом унормування життя соціуму, основним мірилом та орієнтиром поведінки людей. Феномен права самим фактом свого існування створює правовий простір, у якому відбувається життя індивідів, спільностей людей, суспільства в цілому.

Правовий простір об'єктивно спрямований на забезпечення врівноваженості й стабільності суспільства. Він формується, коли людина розвиває в собі здатність і потребу до поваги права як необхідного регулятора суспільного життя, до поваги своїх прав і свобод.

Отже, узагальнюючи, можна стверджувати, що правовий простір являє собою цілісний комплекс правових явищ, дій та подій, взаємозв'язків і відносин, обумовлений об'єктивними закономірностями розвитку людства, усвідомлений і постійно відтворюваний людьми та їх об'єднаннями, що використовується ними для досягнення своїх цілей.

Крім того, можна припустити, що правовий простір є не тільки моментом буття права (уже існуючої, актуальної правової реальності), включаючи правосвідомість із точки зору обсягу його змісту, а реальним правовим простором стають також потенційні домагання. Тоді в цілому правовий простір постає як певне поле значимості, зрозумілості, очевидності; певна сила, яка акумулює всі домагання й перетворює їх у подальшому на певні діяння, надає йому визначеності й конкретності.

Вважаємо, що є всі підстави розрізняти такі види простору:

– правовий простір особи (фізичної чи юридичної), який є первинним, ключовим. Правовий простір людини доцільно розглядати як одну з багатьох форм її екзистенції, яка є чутливою до її поведінки та визначається сукупністю її прав та обов'язків, інтересів, потреб і домагань, а також свободою й волею в їх здійсненні та задоволенні. Правовий простір постає для людей не просто як деяка умовність, а як необхідність і неминучість життєвого простору;

– правовий простір суспільства, який координує множинність окремих правових просторів, множинність діючих правових суб'єктів. Приналежність до цього простору є не тільки неминучістю, а й потребою кожного суб'єкта, це сприяє тому, що особа займає визначене становище в суспільстві;

– правовий простір держави, який можна означити не лише як простір, на який поширюються її правові приписи та в якому державна влада має право на законний примус щодо дотримання та виконання правових норм, а й як субстрат дії її правової системи.

Таким чином, можна стверджувати, що, по-перше, сьогодні вже виникла потреба у виробленні цілісної концепції правового простору. Пізнання просторової форми процесів у правовій системі дає можливість глибше осягнути проблеми правової дійсності. Інтерпретуючи уявлення про простір у цілому, правовий простір доречно сприймати як фундаментальну структуру координації правової дійсності щодо соціальних, економічних, культурних, політичних явищ в об'єктивній реальності матеріального світу.

По-друге, відходячи від традиційного (позитивістського) трактування та шукаючи нових тлумачень, поняття «правовий простір» можна визначити як цілісний комплекс правових явищ, дій та подій, взаємозв'язків і відносин, обумовлений об'єктивними закономірностями розвитку людства, усвідомлений і постійно відтворюваний людьми та їх об'єднаннями, що використовується ними для досягнення своїх цілей, реалізації домагань.

По-третє, за обсягом і змістом варто диференціювати правовий простір особи, суспільства та держави, однак детальне визначення сутності, об'ємів і меж, ґрунтовна їх характеристика потребує подальших глибоких наукових досліджень, які стануть важливим підґрунтям для концептуалізації поняття «правовий простір».

Література

1. Оборотов Ю.М. Філософія права і методологія юриспруденції / Ю.М. Оборотов // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 41–43.
2. Пантыкина М.И. Понятие и структура правовой жизни (опыт философско-феноменологической интерпретации) / М.И. Пантыкина // Философия права. – 2009. – № 3(34). – С. 77–81.
3. Жужгов И.В. Мониторинг правового пространства Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / И.В. Жужгов ; Северо-Кавказский государственный технический университет. – Ставрополь, 2006. – 220 с.
4. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : [навчальний посібник] / М.В. Кравчук. – вид. 3-є, переробл. й доповн. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2013. – 608 с.
5. Волк И.В. Право, время и пространство: теоретический аспект : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / И.В. Волк ; Российская правовая академия Министерства юстиции Российской Федерации. – М., 2004. – 19 с.
6. Ганцева Л.М. Правовое пространство: социально-философский анализ: на примере Российской Федерации : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Л.М. Ганцева ; Башкирский государственный университет. – Уфа, 2001. – 191 с.
7. Суханов В.В. Правовое пространство и его формы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В.В. Суханов ; Московский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации. – М., 2005. – 26 с.
8. Гнатівський М.М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / М.М. Гнатівський ; Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 22 с.

9. Гнатовський М.М. Європейський правовий простір. Концепція і сучасні проблеми / М.М. Гнатовський ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка ; Інститут міжнародних відносин. – К. : Видавничий дім «Промені», 2005. – 224 с.

10. Долматов І.В. Просторове буття сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.В. Долматов ; Національний університет «Одеська національна юридична академія». – О., 2009. – 22 с.

11. Зинков Е.Г. Термин «пространство» в теории права / Е.Г. Зинков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=26&art=3119>.

12. Малахов В.П. Концепция философии права / В.П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 751 с.

Анотація

Кравчук В. М. Поняття правового простору: філософсько-правова інтерпретація. – Стаття.

У статті здійснено аналіз наявних трактувань поняття «правовий простір», а також філософсько-правову інтерпретацію поняття «правовий простір», наповнення його змістом із застосуванням філософської методології.

Ключові слова: простір, правовий простір, державний простір.

Аннотация

Кравчук В. Н. Понятие правового пространства: философско-правовая интерпретация. – Статья.

В статье осуществляется анализ имеющихся трактовок понятия «правовое пространство», а также философско-правовая интерпретация понятия «правовое пространство», наполнение его содержанием с применением философской методологии.

Ключевые слова: пространство, правовое пространство, государственное пространство.

Summary

Kravchuk V. M. The concept of legal space: philosophical and legal interpretation. – Article.

In this article analyzes the existing interpretations of the term “legal space”, and attempt a philosophical and legal interpretation of the term “legal space” filling it with content by using philosophical methodology.

Key words: space, legal space, public space.